

UDC 94(581)“1979/1989”:341.324

**USSR POLICY IN AFGHANISTAN (1980–1989):
MILITARY-POLITICAL AND IDEOLOGICAL ASPECTS**

O. Koval'kov

PhD (History)

Associate Professor of the Department of World History,
V. Vynnychenko Central Ukraine State Pedagogical University
1 Shevchenko Str., 25006, Kropyvnytskyi, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2344-3050
KovalkovAlex@ukr.net

The attempts to revise and clarify the prevailing approaches of defining the policy of the USSR in Afghanistan in 1979–1989 in Soviet and post-Soviet historiography have been made in the article. It has been grounded the incorrectness of using the concepts of “introduction of troops” and “military presence” in accordance to the Afghan policy of the USSR. It has been proved that in December 1979 there was a military intervention of the Soviet Union in Afghanistan, which had resulted in the violent replacement of the Afghan leadership and the beginning of the military occupation of the country. The forced socialist modernization of Afghanistan became the content of the Soviet policy. Unlike the rest of the Third World countries, where the USSR implemented such a policy within the framework of a policy of “socialist orientation”, in Afghanistan it was carried out by the presence of a 100 thousand Soviet military contingent. Soviet troops not only took upon themselves the main burden of military operations against the Afghan opposition in the civil war but they were also the only guarantor of keeping in power the unpopular among Afghans regime of the People’s Democratic Party of Afghanistan. The Afghan leadership was completely dependent on the USSR in interior and foreign policy. The main instrument of the socialist

---

© 2021 O. Koval'kov; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

modernization of Afghanistan was the apparatus of military and civilian advisers, whose number in the mid-1980s reached almost 10 thousand persons. They assumed managerial functions in the center and in the regions, supervised the activities of the Afghan army, special services and law enforcement forces, determined all directions of interior and foreign policy. Through their efforts, the Soviet experience of party and state building, system of propaganda and ideology was transferred to Afghanistan. The same was the socio-economic policy, the consequence of which was the imposition of a planned economy on Afghanistan with the prevalence of the public sector. The DRA's dependence on economic and financial assistance from the USSR increased during these years. Reorganized education system was an important mechanism for the socialist transformation of Afghanistan and the education of pro-Soviet youth. It focused on ideological education in the ideals of the "April revolution" and Marxist-Leninist doctrine. As a result, the military occupation of the country and the dictate of Soviet advisers determined the dependence and subordination of the Afghan political and state leadership. This strengthened the anti-government and anti-Soviet sentiments of Afghans, which was fully taken advantage of by the Afghan opposition and the countries that supported it.

Keywords: The USSR, The Democratic Republic of Afghanistan, Limited contingent of Soviet troops, intervention, occupation, advisers

О. Л. Ковальков

ПОЛІТИКА СРСР В АФГАНІСТАНІ (1980–1989 рр.): ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Війна в Афганістані стала наймасштабнішою військово-політичною операцією СРСР із часів Другої світової війни і водночас останньою війною Радянського Союзу. Масштабність цих подій, їхні наслідки для СРСР, Афганістану і світу загалом, залученість до них значної кількості громадян СРСР спричинили появу великої бібліографії, список якої налічує понад тисячу позицій [див.: Костыря 2009]. Попри це, не вщухають дискусії щодо тлумачення участі Радянського Союзу в "афганській кризі", характеру і змісту політики СРСР щодо ДРА в грудні 1979-го – лютому 1989 р. Насамперед це стосується вибору дефініцій для пояснення цієї політики.

У радянській історіографії події 25–27 грудня 1979 р. безальтернативно визначалися як "введення військ" [див., напр.: Теплинский 1988]. Як аргумент наводилися сформульовані Політбюро

ЦК КПРС 27 грудня 1979 р. положення про численні прохання про військову допомогу з боку афганського керівництва, Договір про добросусідство і співробітництво між СРСР і ДРА від 5 грудня 1978 р., а також про необхідність захисту “квітневої революції” від агресії зовні [Секретные... 1993, 10]. У 1990-х ця дефініція була переглянута, і в низці публікацій [Гай, Снегирев 1991; Ляховский 1995] панівним став термін “вторгнення”. Проте вже на початку XXI ст. російські і деякі вітчизняні дослідники або уникали визначеності [Рубцов 2009; Христофоров 2008], або ж повернулися до попередніх оцінок [Костыря 2008; Топорков 2014а; 2014б]. Панівну в радянській літературі тезу про виконання “інтернаціонального обов’язку” в пострадянській українській та російській історіографії змінило обґрунтування “військової присутності” [Топорков 2014б; Христофоров 2016] або ж “військово-політичної спецоперації” [Костыря 2008] СРСР у ДРА. Це відбувалося під впливом ідеологічних зрушень у політиці та суспільно-політичній думці Російської Федерації, певної ревізії історії Радянського Союзу, його внутрішньої та зовнішньої політики. У сучасній російській історіографії виразним є виправдання радянської політики в Афганістані, доведення відповідності її нормам міжнародного права і тодішньої геополітичної ситуацією в світі, перекладання відповідальності за ескалацію афганської кризи на опонентів СРСР в “холодній війні”, применшення або ж спростування масштабів радянського контролю над внутрішньою і зовнішньою політикою ДРА в 1980-ті рр. Під вплив цієї тенденції потрапили і частина вітчизняних дослідників. Лише окремі автори [Акимбеков 2015; Слинкин 1998] послуговувалися поняттям “окупація”. Водночас західні автори здебільшого обґрунтовували радянську окупацію ДРА [див., напр.: Amstutz 1986, 48], її номінальний суверенітет у 1979–1989 рр., поступове перетворення країни або на чергову радянську республіку, або на “другу Монголію” [Hammond 1984, 153]. Утім, такі оцінки також формувалися під впливом глобального ідеологічного протистояння.

Від уживання того чи того терміна залежить тлумачення змісту і характеру політики СРСР щодо ДРА. Під “введенням військ” розуміють вступ військ однієї держави на територію іншої за згодою чи на прохання її уряду [Христофоров 2008, 23]. Прибічники

цієї дефініції зазвичай посилаються на майже два десятки звернень афганських керівників до Кремля про військову допомогу [Ляховский 1995, 125–126]. Останні з них надійшли від Х. Аміна 12 і 17 грудня 1979 р. Жодне з цих прохань не було офіційним і не мало юридичної сили, а радянські війська, які 25 грудня 1979 р. формально на запрошення НДПА увійшли до ДРА, за два дні вчинили в Кабулі державний переворот, убили Х. Аміна і передали владу Б. Кармалю. Відомо, що останній прибув до афганської столиці 28 грудня 1979 р. під захистом радянських танків [Слинкин 1998, 18], а його радіозвернення про початок “другого етапу квітневої революції”, суд і страту над Аміном транслювалося з Ташкента [Коргун 1998, 39]. Не потребує доведення те, що сам він запросити радянські війська не міг. Тож СРСР здійснив насильницьке втручання у внутрішні справи ДРА, що підпадає під визначення інтервенції [Военный... 2001, 635] чи вторгнення – вступу збройних сил однієї або кількох держав на територію іншої держави без згоди останньої [Военный... 2001, 379]. Вторгнення й інтервенція є порушеннями норм міжнародного права та є агресією. Отже, термін “військова присутність”, який визначається як перебування збройних сил держави за межами своєї території для досягнення військово-політичних цілей у межах норм міжнародного права [див.: Военный... 2001, 310–311], також некоректний щодо обґрунтування перебування радянських військ в Афганістані. Альтернативою може бути категорія “окупація”, яка розуміється як тимчасове насильницьке загарбання збройними силами однієї держави території іншої держави без набуття суверенних прав на неї [Степанищев, Филипповых 2014, 144].

Один із перших критиків афганської політики СРСР К. М. Цаголов писав: “Найважливіший урок має бути винесений не з того, як ми увійшли до Афганістану, а з того, що ми там робили і як робили” [Цаголов 1991, 229]. Ці слова можуть стати вихідною точкою дослідження змісту і характеру політики СРСР у ДРА в 1980–1989 рр., що є метою цієї статті.

Перші місяці після інтервенції стали часом вичікування та пошуку стратегії подальших дій радянського керівництва в Демократичній Республіці Афганістан. У січні – лютому 1980 р. в Москві розробили додаткові юридично-правові механізми нового формату відносин між обома країнами. 2 січня Політбюро

ЦК КПРС протоколом № 177 затвердило проект постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, яким Міністерству оборони було дозволено збільшити угруповання радянських військ у ДРА на 50 тис осіб. До них мали додатися 2 тис. робітників і службовців, а також 1 тис. військовослужбовців КДБ [Об увеличении...].

23 січня Політбюро ухвалило постанову, згідно з якою Міністерство оборони дістало право самостійно направляти військовослужбовців, робітників і службовців до радянських військ у ДРА, і видавати їм закордонні паспорти в порядку, встановленому для радянських військ за кордоном [О порядке...]. Це рішення виразно засвідчило переважання військового складника в політиці СРСР щодо Афганістану. Окрім того, воно суттєво зменшило суб'єктність Афганістану як рівноправного учасника міжнародних відносин загалом і відносин з СРСР зокрема.

25 січня 1980 р. Політбюро схвалило проект радянсько-афганського Договору про умови тимчасового перебування радянських військ на території ДРА [О проведении...], який був підписаний у березні того ж року під час візиту до Москви міністра закордонних справ ДРА Ш. М. Доста [Briefing... 2018, 691]. У преамбулі сторони, “сповнені рішучості захищати безпеку і незалежність радянського й афганського народів, висловлюючи тверду рішучість сприяти зміцненню миру і безпеки в Азії і в усьому світі”, спиралися на Договір від 5 грудня 1978 р., а також на Статут ООН.

Стаття 1 проголосила мету перебування радянських військ у ДРА: сприяння афганському народу у відбитті агресії зовні. Чисельність і місця дислокації ОКРВ в Афганістані мали узгоджуватися урядами обох країн, але радянські війська залишалися в підпорядкуванні радянського військового командування. Стаття 2 гарантувала дотримання радянською стороною державного суверенітету та законодавства ДРА, невтручання радянських військ у внутрішні справи країни. СРСР брав на себе всі витрати з утримання своїх військ. Уряд ДРА зобов'язувався забезпечити їх казармами, службовими, складськими та іншими приміщеннями, а також аеродромами зі стаціонарними спорудами (ст. 3). Стаття також обумовлювала спільне з афганською армією використання полігонів, стрільбищ та навчальних полів.

Радянські війська та особи, які входили до складу контингенту, а також члени їхніх родин мали право вільно пересуватися Афганістаном автомобільним, повітряним та іншим транспортом. Паспортний та візовий контроль при в'їзді, перебуванні і виїзді з ДРА для них скасовувався (ст. 4). Статтею 5 ДРА зобов'язувалася пропускати через державний кордон без сплати мит, митного та прикордонного огляду радянські війська й осіб, що входили до їхнього складу, а також усі військові вантажі, призначені для обслуговування радянських військ. Право вільного перетину радянсько-афганського кордону мали також радянські військовослужбовці, які в'їжджали до ДРА і виїжджали з країни поодиноці або із членами своїх родин.

Торговельно-побутове обслуговування ОКРВ мало здійснюватися через радянські підприємства, проте уряд ДРА брав на себе забезпечення їх необхідними продуктовими і промисловими товарами (ст. 7).

Стаття 9 регулювала питання юрисдикції, пов'язані з тимчасовим перебуванням радянських військ на території ДРА. У справах про злочини, вчинені військовослужбовцями ОКРВ або членами їхніх сімей на території ДРА, мали застосовуватися афганське законодавство і діяти афганські суди, прокуратура та інші компетентні органи. Ці норми не застосовувалися в разі скоєння радянськими громадянами злочинів проти СРСР, осіб, що входили до складу ОКРВ, або членів їхніх сімей, а також у разі скоєння ними злочинів чи дій при виконанні службових обов'язків у місцях дислокації військ. Уряд СРСР погоджувався відшкодувати уряду ДРА матеріальні збитки, які могли стати наслідком дій або бездіяльності радянських військ та осіб з їхнього складу при виконанні їхніх службових обов'язків, а також не при виконанні цих обов'язків (ст. 10). Статтею 11 обумовлювалося відшкодування можливих збитків афганським урядом радянській стороні.

До Договору докладався протокол, яким передбачалося розміщення на території ДРА 60 тис. радянських військ та авіації, загалом до 200 літаків і гвинтокрилів. У Кабулі та Гераті мали бути створені представництва радянського командування. До 30 січня 1980 р. уряд ДРА мав надати казармені і житлові фонди для розміщення радянських військ у місцях дислокації. Це були міста Файзабад, Кабул, фортеці Бала-Хісар (Кабул), Сарасіб (Кабул),

Катаї-Ашру (Майдан), Баграм, Чарікар, Джабуль-Уссарадж, Доші, Джайбар, Баглан, Мургау (Герат), Шинданд, Дех-Нау, Адраскан. Аеродроми спільного базування мали бути облаштовані в Шинданді, Кабулі, Баграмі, Кандагарі, Кундузі. Радянська авіація дістала право вільного і безперешкодного використання повітряного простору ДРА з власною метою.

28 січня Політбюро ухвалило Постанову “Про подальші заходи із забезпечення державних інтересів СРСР у зв’язку з подіями в Афганістані” [О дальнейших...]. У ній йшлося, що “своєчасне надання всебічної, і зокрема військової, допомоги Афганістану та прихід до влади уряду Бабрака Кармаля створили необхідні передумови для стабілізації становища в ДРА і поклали кінець небезпечним для нас тенденціям” у регіоні.

Утім, автори документа погоджувалися, що ситуація навколо ДРА набула небажаних рис, а афганська криза неминуче стане затяжною. Тож вони запропонували систему заходів “наступального характеру”. На міжнародній арені передбачалося й надалі “протиставляти провокаційним крокам адміністрації Картера зважену і тверду лінію в міжнародних справах”, не бажаючи при цьому псувати радянсько-американські відносини загалом. Важливо було посилити вплив на окремих союзників США по НАТО, передусім Францію і ФРН, аби мінімізувати їхню негативну реакцію на дії СРСР у ДРА. Пропонувалося налагодити співпрацю з комуністичними і робітничими партіями західних країн і країн “третього світу” задля організації кампанії на підтримку “афганської революції і братньої допомоги ДРА з боку СРСР”. За підтримки Куби і В’єтнаму варто було спробувати схилити на свій бік Рух неприєднання, а з метою протидії “лінії Вашингтона на... переорієнтацію ісламського фанатизму в антирадянське русло” – деякі мусульманські країни. Важливо було “здійснювати стримувальний вплив” на Пакистан і підштовхувати його до приборкання афганської опозиції, а також підтримувати “збереження антиамериканських аспектів у зовнішній політиці Ірану”. У зв’язку з обговоренням Генасамблєю ООН “так званого афганського питання” пропонувалося зосередитися на розкритті “антиафганських та антирадянських підступів” США та їхніх союзників, а також на нейтралізації наслідків цієї акції для СРСР і ДРА.

Чимало уваги в документі присвячено заходам, спрямованим на зміцнення кабульського режиму. Йшлося про важливість зміцнення єдності партії, використання досвіду інших країн у створенні “представницького широкого фронту лівих і демократичних організацій на чолі з НДПА”, посилення впливу партії на молодь, прискорення розробки та ухвалення нової конституції, встановлення контактів і проведення переговорів із вождями і старійшинами найбільш войовничих племен з метою припинення ними антиурядової боротьби, роботу з духовенством задля залучення до співробітництва із владою поміркованих релігійних діячів, ізоляцію реакційних ісламістів, встановлення контактів із шиїтським духовенством, стабілізацію економіки та підвищення життєвого рівня, забезпечення співіснування державного і приватного секторів тощо.

У радянсько-афганських відносинах слід було зосередитися на “всебічному сприянні керівництву НДПА в реалізації її зовнішньополітичної програми”, у військовому будівництві, у створенні ефективної системи органів держбезпеки, внутрішніх справ і народної міліції.

Як видно з документа, радянське керівництво прагнуло повністю координувати державне, партійне, оборонне та зовнішньополітичне будівництво ДРА, перебираючи на себе суверенні права та обов’язки її уряду. У Кремлі, схоже, вже тоді усвідомили, що Афганістан – це “всерйоз і надовго”, а тому пропонували заходи не лише “наступального характеру”, а й розраховані на довготривалу перспективу.

Утім, після повернення Ю. В. Андропова з Кабула, який він відвідав 28 січня 1980 р., Л. І. Брежнєв наказав вивести війська, вважаючи, що зміна влади в Кабулі розв’язала афганське питання. Проте Ю. В. Андропов, А. А. Громико та Д. Ф. Устинов заперечили, наголошуючи, що Б. Кармаль потребує підтримки для зміцнення своєї влади і стабілізації ситуації в країні. До того ж поспішне виведення військ могло стати для афганців сигналом, що Москва – партнер ненадійний. Зійшлися на тому, що ОКРВ має залишитися, допоки уряд НДПА не зміцнить своїх позицій [Фейфер 2013, 99–100]. 7 лютого 1980 р. на засіданні Політбюро уже керівник КДБ говорив про виведення військ, проте цього

разу цю ідею не підтримали Л. І. Брежнев і Д. Ф. Устинов [Брутенц 2005, 130].

Тож позиція Кремля була невизначеною: з одного боку, розробка довготривалих заходів і юридичне оформлення радянської присутності в ДРА на невизначену перспективу, з іншого – припущання можливості швидкого виходу з афганської кризи, принаймні виведення військ. Крапку в цьому ваганні поставили події лютого 1980 р. в Кабулі, які увійшли в історію афганського опору як «Повстання “Аллах Акбар”» [див.: Ковальков 2018].

Уже перші заходи радянського військового керівництва і представників інших відомств у ДРА змусили сумніватися в щирості принципів, покладених в основу згаданого вище Договору. За словами М. Ф. Слінкіна, афганське партійне і державне керівництво від самого початку було поставлене в залежне від Москви становище. Приведене до влади радянськими військами, воно втратило будь-яку можливість самостійно керувати країною. Йому залишалося тільки “право” ретранслювати настанови, які йшли з Кремля, і діяти під його неприхованим диктатом [Слинкин 1998, 17]. За висновками більшості дослідників, радянські представники де-факто керували Афганістаном, а влада цієї країни відігравала роль радянського підлеглого [Акимбеков 2015, 330]. Так само оцінювали ситуацію американські аналітики, які владу Б. Кармаля вважали “прозорим прикриттям радянської військової окупації” країни [Article... 2018, 530].

Внутрішня і зовнішня політика ДРА здійснювалася не з Кабула, а з Москви. Ще в березні 1979 р., під час Гератської кризи, була створена Комісія Політбюро ЦК КПРС з Афганістану. До її складу тоді увійшли секретар ЦК КПРС з ідеології М. А. Суслов, заступник Голови Ради Міністрів СРСР І. В. Архипов, міністр закордонних справ А. А. Громико, міністр оборони Д. Ф. Устинов, завідувач Міжнародного відділу ЦК КПРС Б. М. Пономарьов, голова КДБ Ю. В. Андропов. Провідну роль у ній відігравали останні четверо, тож у літературі їх часто називали “афганською четвіркою”. Склад Комісії змінювався залежно від ротацій на керівних посадах у Кремлі. Після обрання Ю. В. Андропова Генеральним секретарем ЦК КПРС його місце в Комісії посів новий голова КДБ В. М. Чебриков, якого в 1988 р. змінив В. О. Крючков. Найбільші зміни складу Комісії відбулися за М. С. Горбачова.

М. А. Сулова замінив новий завідувач відділу пропаганди ЦК КПРС О. М. Яковлев. Місце формального голови Комісії А. А. Громико посів новий міністр закордонних справ Е. А. Шеварднадзе. Д. Ф. Устинова замінив спочатку маршал Радянського Союзу С. Л. Соколов, а затим Д. Т. Язов. Саме ці люди впродовж десятиліття визначали головні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики Афганістану, залишаючи афганським політикам роль статистів та ретрансляторів кремлівських рішень.

“Пропозиції” Комісії у вигляді записок регулярно надходили до ЦК КПРС. Політбюро зазвичай схвалювало їх без дискусій, після чого вони оформлювалися в укази та постанови Ради Міністрів. До цих рішень додавалися незмінні листи для посла СРСР в Афганістані та головного військового радника. У них містилися вказівки, які невідкладно слід було донести і розтлумачити афганському керівництву. Усі більш-менш важливі рішення з питань внутрішньої чи зовнішньої політики, які озвучували Революційна рада, Рада міністрів ДРА чи ЦК НДПА, розроблялися й ухвалювалися в Кремлі. Тож насправді Афганістаном керувала не Народно-демократична партія Афганістану, а Комуністична партія Радянського Союзу, а повноваження афганських керівників були не більшими за ті, які мали голови обкомів у будь-якій союзній республіці.

А. С. Черняев згадував, що вже на другий день після інтервенції в Міжнародному відділі ЦК КПРС писали вказівки і роз’яснення для Б. Кармаля [Черняев 1995, 403]. Без участі радянських представників не обходилося жодне засідання Політбюро ЦК НДПА, Революційної ради чи Ради оборони Афганістану [Иванов 2008, 161], а тексти чи не усіх доповідей Б. Кармаля й проекти рішень пленумів ЦК НДПА готували радянські фахівці [Крахмалов 2000, 252]. При новому афганському керівництві постійно перебував полковник КДБ, який контролював кожен його крок і мав прямий зв’язок з Ю. В. Андроповим [Майоров 1996, 22]. Кухар, водій та охоронці Б. Кармаля були співробітниками радянських спецслужб [Amstutz 1986, 59]. Уже після відставки в інтерв’ю газеті “Труд” він казав: “Я не був керівником суверенної держави. Це була окупована держава, де реально правила ви... Та я кроку не міг ступити без ваших радників...” [Он был... 1991, 5].

Прихід до влади нового радянського керівництва в 1985 р. і початок “перебудови” спричинили зміни в афганській владі. За свідченням сучасників, М. С. Горбачов мав особисту неприязнь до Б. Кармалі і після першої з ним зустрічі начебто промовив: “Хіба це керівник?” [Боровой 1999, 25]. Як уважають дослідники, Б. Кармаль не вписувався в концепцію “нового політичного мислення”: це був політик часів “застою”, а “перебудова” потребувала нових облич. Кармаль не мав підтримки, у нього виникли серйозні розходження з більшістю афганських високопосадовців, які всіляко саботували його рішення. Зрештою, у Москві вирішили оновити керівництво НДПА, зробити його більш динамічним і розширити в такий самий спосіб соціальну базу режиму [Христофоров 2008, 35]. Серед можливих наступників Б. Кармалі розглядали кандидатури А. Сарварі і М. Наджиба. Останній був керівником органів безпеки ДРА (є свідчення, що він особисто брав участь у допитах і тортурах) та мав підтримку з боку КДБ. У дні роботи XXVII з’їзду КПРС у лютому 1986 р. М. С. Горбачов був неприховано холодний з Б. Кармалем і водночас підкреслено люб’язний із представником афганської делегації М. Наджибом. У такий спосіб він дав зрозуміти, на кого відтепер Москва робитиме ставку в Кабулі [Боровой 1999, 25].

20 березня 1986 р. Політбюро ЦК КПРС розглянуло питання “про становище в Афганістані у зв’язку з нездатністю Б. Кармалі здійснювати керівництво” [Архивы... 1995, 173]. 30 березня Б. Кармаль був доправлений спеціально присланим за ним літаком до Москви, де йому “запропонували” “в ім’я вищих інтересів країни” добровільно піти у відставку і передати владу Наджибові. Начебто за “бажанням” Б. Кармалі 27 квітня 1986 р. Політбюро ухвалило залишити його головою Революційної ради. Інші пости мав посісти М. Наджиб [Христофоров 2008, 35].

4 травня 1986 р. 18-й Пленум ЦК НДПА усунув “за станом здоров’я” Б. Кармалі з поста Генерального секретаря партії. Новим її очільником став М. Наджиб, який започаткував розроблену незадовго перед тим у Кремлі “політику національного примирення” [Слинкин 2003, 18]. 22 травня Політбюро ЦК НДПА сформувало новий склад Ради оборони ДРА, головою якої було призначено М. Наджиба. Згодом він звернувся до Москви із проханням передати йому усю повноту влади. 13 листопада 1986 р.

Комісія Політбюро з Афганістану зійшлася на тому, що ставка Кремля на Наджибулла (так за порадою з Москви стало звучати прізвище Наджиба) була правильною і виправданою. Водночас Наджиб просив у Кремля дозволу розв'язати питання з Б. Кармалем та його найближчим оточенням. Він пропонував замінити міністра оборони Н. Мухаммада на М. Рафі і міністра іноземних справ Ш. М. Доста на А. Вакіля. В. О. Крючков, який тоді перебував у Кабулі, дав йому повну свободу в розв'язанні кадрових питань. Зрештою, 20 листопада 1986 р. 20-й Пленум ЦК НДПА “задовольнив” прохання Б. Кармаля про звільнення його з усіх партійних і державних посад. Він був виведений зі складу Політбюро і Революційної ради, компенсацією за що стали орден Саурської революції, державна пенсія і виїзд на “відпочинок і лікування” до Москви [Слинкин 2003, 18].

М. Ф. Слінкін назвав усунення Б. Кармаля від влади “актом брутального свавілля горбачовського керівництва” [Слинкин 2003, 5]. Проте так можна було б говорити, якби сам Б. Кармаль не був посаджений у крісло правителя ДРА внаслідок такого ж “брутального свавілля”.

М. Наджибулла став такою самою кремлівською маріонеткою, як і його попередник. Є свідчення, що радянські товариші диктували йому відповіді на можливі запитання журналістів [Bradsher 2002, 122]. Як і раніше, стратегічні напрямки внутрішньої політики держави вирішувалися в Москві. Хоч помітним стало принаймні усвідомлення Кремлем хибності такого шляху. 29 травня 1986 р. на засіданні Політбюро М. С. Горбачов сказав: «Замінили Кармаля Наджибом. Це важливий крок. А наш посол каже Наджибу: “Я тебе зробив генсеком”. Час його відкликати. Веде себе як генерал-губернатор...» [В Політбюро... 2008, 43] 13 листопада того ж року на черговому засіданні Політбюро Е. А. Шеварднадзе визнав: “Наші товариші – і тут, і там, в Афганістані, – ніяк не можуть зрозуміти, що мають справу із суверенною державою. Тому і не вийшло з нашою установкою: нехай Наджиб усе вирішує. Потрібно дати йому свободу дій...” Його підтримав Генсек: “Ми ж не соціалізму там хочемо! І США не полізуть прямо туди військовою силою, якщо ми підемо. Якщо в Афганістані не буде американських аеродромів, військових баз, тоді що? Нехай із рештою самі афганці визначаються”. Проте тут же пролунали

слова, які засвідчили відданість попередній традиції: диктувати підлеглим лінію поведінки як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Серед головних напрямків політики Кремля в Афганістані, поряд з установкою на виведення військ, М. С. Горбачов визначив такий: “Розширити соціальну базу режиму, для цього забезпечити реальну розстановку політичних сил у керівництві...” [В Политбюро... 2008, 105–106].

У Москві, схоже, не вважали ДРА суверенною державою. Це засвідчує те, що від грудневого вторгнення 1979 р. і аж до візиту до Кабула міністра закордонних справ Е. А. Шеварднадзе та секретаря ЦК КПРС А. Ф. Добриніна 5–7 січня 1987 р. жоден радянський посадовець такого рівня не відвідав цю країну. Усі важелі управління ДРА перебували в Москві, а безпосередніми виконавцями цієї політики були численні радянські представники в Кабулі.

Одразу ж після радянського вторгнення в Кабулі була створена радянська військова комендатура, яка забезпечувала не лише підтримку порядку в місті, а й охорону усіх важливих об’єктів. Це ж робилося в усіх місцях дислокації радянських військ. Перший комендант Кабула полковник Ю. І. Двугрошев згадував: “Уся відповідальність і труднощі автоматично лягли на наші плечі. Вийшло так, що ми мали в Афганістані навести порядок, стежити за правильним виконанням наказів, директив, постанов уряду...” [Двугрошев 2005, 307]. Кабул був поділений на сектори. Під особливий контроль було взято найважливіші державні і військові об’єкти. Вулиці міста патрулювалися, а в нічний час площі, найважливіші шляхи і перехрестя охороняли пости силою до взводу. До цього залучалися й афганські армійські підрозділи, міліція і служба безпеки [Скрынников 2005, 86]. Проте основу патрулів становили радянські вояки. У телеграмі американського посольства від 16 січня 1980 р. йшлося про те, що радянські війська в Кабулі видно повсюди, а під час комендантської години саме вони брали на себе охорону більшості об’єктів [Telegram... 2018, 485]. Отже, радянська армія від початку перебування в ДРА перебрала на себе окупаційні функції.

Під час потужного антиурядового та антирадянського повстання в Кабулі 20–23 лютого 1980 р. саме радянські підрозділи відіграли вирішальну роль у його придушенні. Для цього було

здіяно 24 роти ОКРВ (понад 2 тис. осіб), 30 танків, 200 БМП і БТР. Їх підтримали 11 рот ЗС ДРА (близько 1 тис. осіб), 43 танки, 40 БТР. Радянська авіація здійснила 158 вильотів, тоді як афганська – 49 [Mitrochin 2002, 66].

У лютому – березні 1980 р. Афганістан поділили на вісім зон відповідальності. Зона “Північний схід” із центром у Кундузі охопила провінції Бадахшан, Тахар, Кундуз і Баглан. До зони “Північ” увійшли провінції Саманган, Балх, Джаузджан і Фар’яб. Її центром був Мазарі-Шариф. Центром зони “Північний захід” (провінції Герат, Багдис, Гур) став Герат. Зону “Південний захід” становили провінції Фарах і Німруз, а її центром став Фарах. Кандагар став адміністративним центром зони “Південь”, до якої увійшли провінції Кандагар, Заболь, Урузган, Гільменд. Зону “Південний схід” із центром у м. Газні становили провінції Пактика, Пактія і Газні. Провінції Кунар, Лагман і Нангархар становили зону “Схід” із центром у Джелалабаді. Кабул увійшов до зони “Центр”, сформованої з провінцій Кабул, Баміан і Парван. Кожну із зон очолювала “четвірка”, наділена надзвичайними повноваженнями. Вона складалася із трьох громадян СРСР (представника ЦК КПРС, представника КДБ та головного військового начальника), а також одного афганця – уповноваженого уряду ДРА [Майоров 1996, 131–132]. З огляду на це цілком логічно, що саме радянські війська взяли на себе головний тягар бойових дій проти загонів афганської опозиції.

Навесні 1980 р., коли частини ОКРВ здійснили перші операції проти загонів опозиції, в Афганістані перебували 85 тис. радянських вояків (шість моторизованих дивізій, повітрянодесантна дивізія, шість вертолітних полків, авіація, частини тилу), які мали на озброєнні 2,4 тис. одиниць бойової техніки (з них 600 танків, 1500 БМП і 290 БТР), 900 гармат різних калібрів, 5900 літаків і вертольотів. У першій половині 1980 р. з ДРА вивели техніку та особовий склад дивізіонів тактичних ракет [Волков 2003], але радянські прикордонники, взявши під охорону 400-км ділянку афганського кордону з КНР і Пакистаном, дістали дозвіл діяти на афганській території глибиною 120 км [Mitrochin 2002, 68]. У жовтні 1981 р. до складу 40-ї армії увійшли два загони спеціального призначення, до кінця року було сформовано сім окремих батальйонів охорони і шляхово-комендантську

бригаду. Так чисельність 40-ї армії було доведено до 100 тис. осіб [Волков 2003]. Це значно перевищувало цифри, які обумовлювалися в Договорі про умови тимчасового перебування радянських військ на території ДРА.

Загальне керівництво і координацію діяльності ОКРВ здійснювала Оперативна група Міністерства оборони (ОГМО) СРСР. З 1979-го по 1984 р. її очолював перший заступник міністра оборони маршал Радянського Союзу С. Л. Соколов, який періодично перебував у ДРА від півтора до десяти місяців на рік. З кінця 1984 р. і аж до виведення ОКРВ ОГМО очолював заступник начальника Генерального штабу генерал армії В. І. Варенников. З початку 1987 р. ОГМО перебувала в Афганістані постійно. Безпосереднє управління бойовою і повсякденною діяльністю ОКРВ здійснював командувач 40-ї армії. Упродовж війни цю посаду послідовно обіймали генерал-лейтенанти Ю. В. Тухаринов, Б. І. Ткач, В. Ф. Єрмаков, Л. Є. Генералов, І. Н. Родіонов, В. П. Дубинін, Б. В. Громов. Важливу роль у координації спільних дій ОКРВ і ЗС ДРА (потім – Республіки Афганістан) виконував головний військовий радник, якому підпорядковувалися радники в штабах родів військ, частинах і підрозділах афганської армії.

Упродовж 1980–1989 рр. ОКРВ здійснив 416 великих операцій проти великих угруповань і близько 200 локальних операцій проти окремих загонів моджахедів. Постійними були засідки на караванних шляхах, рейдові дії в районах ймовірного розташування супротивника тощо [Рубцов 2009, 60]. Більшість цих операцій офіційно здійснювалися “спільно із частинами афганської урядової армії”. Насправді ж афганські підрозділи виконували допоміжні функції і перебували під загальним командуванням радянських офіцерів і генералів. При плануванні операцій військове командування ОКРВ узгоджувало свої дії не з афганськими офіцерами й генералами, а з радниками-“шураві”, які де-факто командували афганськими частинами.

Попри значну чисельну і технічну перевагу, радянські війська й афганська урядова армія за 9 років війни так і не спромоглися взяти під свій контроль територію Афганістану. Навіть великі міста – Кабул, Кандагар, Джелалабад, Герат – утримувалися з труднощами. На більшості ж території країни панували “ісламські

комітети”, створені моджахедами. Зокрема, наприкінці 1980 р. під контролем уряду перебували не більш ніж 5,5 тис. кишлаків з населенням 35,5 тис. осіб [Giustozzi 2000, 17]. Навесні наступного року Кабул контролював не більш ніж 46 % території ДРА – 134 із 286 повітів [Report...]. У 1985 р. моджахеди владарювали у 81 % кишлаків, а уряд контролював 46 повітів повністю і ще 150 частково [Слинкин 2000, 44]. Вибори до місцевих органів влади вдалося провести лише у 2 тис. кишлаків, переважно у приміських районах [Memorandum...]. У 1987 р. моджахеди контролювали понад 80 % території Афганістану [Рубцов 2009, 64–65]. Як видно, за ці роки військово-політична ситуація в Афганістані не зазнала істотних змін: радянські війська увійшли туди в розпал громадянської війни і залишили країну до її завершення.

Тож саме радянські війська були головною запорукою утримання при владі кабульського марксистського режиму. Його влада не виходила за межі територій, які контролювали радянські застави і гарнізони. Очевидно, що Демократична Республіка Афганістан як квазідержава під зовнішнім управлінням Кремля могла існувати лише в умовах радянського військово-політичного сюзеренітету. З огляду на це Афганістан існував у 1980-ті рр. у двох реальностях: підконтрольні уряду НДПА райони підпадали під керування з Москви перетворення в рамках політики “соціалістичної орієнтації”, решта ж території країни жила під владою опозиції.

Окрім ОКРВ, важливу роль у здійсненні політики форсованої соціалістичної модернізації Афганістану відіграв інститут радянських радників. Він був утворений одразу після “квітневої революції” 1978 р., і на кінець 1979 р. у ДРА перебувало від трьох до чотирьох тисяч військових і до трьох з половиною тисяч цивільних радників [Ковальков 2017, 141]. Після радянського вторгнення усі західні спеціалісти (навіть ті, які працювали по лінії ООН) були вислані з ДРА [Hammond 1984, 153]. Натомість число радянських фахівців суттєво зросло. За словами В. Кирпиченка, «почалося масове наводнення Афганістану радниками усіх мастей. Їх і до перевороту (27 грудня 1979 р. – О. К.) було чимало, а тепер розпочалася справжня “радницька окупація країни”» [Кирпиченко 1998, 359]. Упродовж кількох місяців було вбудовано структуру радницького корпусу в ДРА, кожна з ланок

якого відповідала за ввірений їй фронт роботи і підпорядковувалася союзному відомству в Москві.

У партійних організаціях НДПА на всіх рівнях працювали радники ЦК КПРС. У різний час загальне керівництво ними здійснювали С. М. Веселов, Л. І. Греков, С. В. Козлов, А. В. Романцев, В. Г. Ломоносов, Н. Т. Коняєв, П. П. Можасєв, М. Г. Єгоричєв. У ДРА за майже десять років побували 316 партійних радників і 45 радників-викладачів з Академії суспільних наук ЦК КПРС. Партійні радники працювали в організаціях Демократичного об'єднання молоді Афганістану (ДОМА). Вони підпорядковувалися ЦК ВЛКСМ, і в різний час їх очолювали М. І. Захаров, В. О. Сидоров, В. Стручков, А. П. Балан, Д. Г. Остроушко. Усього через роботу в ДРА пройшли близько 400 комсомольських радників і викладачів в освітніх закладах усіх рівнів, які підпорядковувалися міністерствам освіти, вищої і середньої освіти СРСР.

У ДРА працювали радники і спеціалісти, які підпорядковувалися Головному інженерному управлінню, Головному технічному управлінню, Державному комітету Ради Міністрів СРСР із зовнішніх економічних зв'язків. Радники і спеціалісти на різних афганських підприємствах підпорядковувалися міністерствам хімічної, газової, автомобільної промисловості, геології, енергетики й електрифікації, меліорації і водного господарства, Державному комітету Ради міністрів СРСР зі справ будівництва. Радники і спеціалісти, які працювали в афганських лікарнях та шпиталях, підпорядковувалися Міністерству охорони здоров'я СРСР.

Проте найбільше число радників було в силових структурах. Окрім Оперативної групи Міністерства оборони СРСР, у ДРА працювала Оперативна група Генерального штабу ЗС СРСР, яку очолювали генерал-майори Б. В. Громов, Ю. В. Яригін і В. С. Кудлай. У різний час військовими аташе в ДРА були полковник А. Б. Баранасєв, генерал-майори С. П. Крахмалов і В. Т. Сєнь. Апарат головного військового радника та група військових радників були підпорядковані Головному управлінню Генерального штабу ЗС СРСР. Головними військовими радниками СРСР у ЗС ДРА були генерал-лейтенант С. К. Магометов, генерали армії А. М. Майоров, М. І. Сорокін, Г. І. Салматов, генерал-полковники В. А. Востров і М. М. Соцков.

КДБ СРСР у ДРА було представлене радником прикордонних військ, а також радниками КДБ в ХАДі. Представництво КДБ СРСР в Афганістані в різний час очолювали полковник Л. П. Богданов, генерал-майори В. М. Спольников, М. Є. Калягін, В. П. Зайцев. Апарат радників по лінії МВС СРСР очолював головний радник МВС у Царандої. Пост голови представництва МВС СРСР посідали генерал-майор А. М. Косоговський, генерал-лейтенант міліції М. Є. Циганик, генерал-лейтенанти внутрішніх військ А. В. Анікєєв, А. М. Логінов, В. Д. Єгоров [Аблазов 2012, 29–33].

Радники мали власну ієрархію, при цьому зберігався відомчий підхід: цивільні й військові радники діяли фактично автономно. Навіть військові радники підпорядковувалися лише “власному” начальству з Міністерства оборони, Головного розвідувального управління, Генерального штабу та штабів родів військ, інших силових структур. Такою ж була ситуація й у цивільних відомствах. Це не лише створювало проблеми та міжвідомчі конфлікти, а й породжувало інформаційні труднощі: почасти звіти, які надходили до Москви з різних відомств, суперечили один одному. У листопаді 1981 р. політичний оглядач “Правди”, який у ДРА працював радником головного редактора газети “Хакікате інкелабе сау” (“Правда квітневої революції”), надіслав до Москви доповідну записку, в якій обґрунтовував необхідність “створення в Кабулі єдиного радянського координаційного органу з відповідними повноваженнями” [Письмо...]. Утім, такий орган так і не був створений.

Існують різні оцінки чисельності радників у ДРА в 1979–1989 рр. Колишній повірений у справах США в ДРА Дж. Амстутц писав, що в 1980 р. їх було близько 10 тис. осіб [Amstutz 1986, 59]. Ця цифра має бути близькою до реальної, оскільки під час перебування на посту головного військового радника О. Майорова (1980–1981) в кожному полку перебувало п’ять-шість радників, у кожному окремому батальйоні – троє-четверо, а в управлінні кожної дивізії – одинадцять-п’ятнадцять. Це загалом 1600–1800 військових радників, з-посеред яких 60–80 були генералами [Майоров 1996, 110]. На засіданні Політбюро ЦК КПРС 26 червня 1986 р. М. С. Горбачов говорив про дві з половиною

тисячі радників і запропонував скоротити їх наполовину [В Політбюро... 2008, 55]. А на засіданні Політбюро 11 липня того ж року йшлося про дев'ять тисяч радників [В Політбюро... 2008, 64]. У другому разі, напевне, йшлося про загальне число радників, а в першому – лише про військових. З того часу радницький корпус почав скорочуватися: на початку 1988 р. в афганській армії працювали 1 007 радянських радників [Пластун 1993, 8].

Радянські радники були скрізь. У 1980 р. в ДРА було запроваджено “принцип подвійної вертикалі”, згідно з яким до кожного керівника, навіть середньої ланки, був прикріплений радянський радник. Лише в ЦК НДПА працювали 80 радників і 50 перекладачів [Жаров 1992, 29]. При кожному міністрі був радник, у центрі і в провінціях працювали військові радники, в органах держбезпеки та охорони правопорядку, партійні і комсомольські радники тощо. Радник ректора Кабульського університету Г. І. Гончарук згадував, що кожен радянський викладач у своєму індивідуальному плані мав графу “радницька діяльність” і що навіть водопровідник мав радянського радника [Гончарук 1992, 55]. Напевне, у жодній іншій країні, яка перебувала під опікою Москви, не перебувало такої кількості радників, як в Афганістані.

Місія, яка покладалася на радників, ними чітко усвідомлювалася. Перекладач М. Олімов згадував: “Видається, що інститут радництва в таких безпрецедентних масштабах, як це було в Афганістані, базувався на ідеї можливості переходу відсталих країн від феодалізму до соціалізму, минаючи капіталізм, за умови отримання зовнішньої допомоги. За взірць бралася радянська модель соціалізму” [Олімов 1991, 67].

Радянські радники не просто радили, вони часто перебирали на себе управлінські функції, які мали виконувати у своїй державі афганці. За словами М. Ф. Слінкіна, “афганські посадовці були перетворені на невеликих статистів при радянських радниках” [Слінкин 2003, 24]. М. Наджибулла згадував: “Розпочинається засідання Ради міністрів. Сідаємо за стіл. Кожен міністр прийшов зі своїм радником. Засідання триває, дискусія розпалюється, і поступово радники підсуваються ближче до столу, відповідно, від столу віддаляються наші, а потім за столом залишаються тільки радники...” [Пядышев 1990, 22–23]. Шкода від такої ситуації була велика, констатував афганський діяч. Адже, переклавши

державні і партійні справи на радянських фахівців, самі афганці зосереджувалися на кулуарній метушні та боротьбі за владу.

На це були об'єктивні причини. НДПА ніколи не була масовою загальноафганською партією. Не стала вона такою і після утвердження при владі. За офіційними даними, у 1978 р. в її лавах перебувало 18 тис. осіб, у 1982 році – 62 тис., у 1987 році – 185 тис. [Бабаходжаев 1990, 7]. З огляду на те, що партійні й державні органи на всіх рівнях дублювалися, цього було недостатньо для ефективного управління державою. Спроби вибудувати за радянським зразком “кузню партійних кадрів” через осередки ДОМА виявилися безуспішними. У середині 1980-х рр. членами ДОМА були лише 7 % студентів кабульських вишів. Лише 4,6 % членів НДПА були пов'язані з пролетаріатом, 30 % становили представники бюрократії і 50 % – військові. Важливою тенденцією було те, що 69 % членів партії в 1986 р. були вихідцями з Кабула. До того ж майже 65 % партійців були людьми віком до 30 років [Giustozzi 2000, 11–16]. На Сході ж, як відомо, авторитетом традиційно користуються літні, поважні люди. Отже, сам склад НДПА не сприяв зміцненню її позицій в Афганістані. А справжній диктат радянських радників аж ніяк не сприяв підвищенню кваліфікації військових і партійних кадрів та управлінського персоналу.

Тож НДПА була нечисленною і слабкою партією, навряд чи готовою не лише до соціалістичної модернізації, а й до самостійного урядування. Оскільки своїм вторгненням СРСР узяв на себе всю відповідальність за долю Афганістану, то й питання захисту і порятунку нового режиму, а також соціалістичні перетворення ДРА було покладено на ОКРВ та армію радників. Афганські урядовці це усвідомлювали, а тому усувалися від державних справ. Відтак, усі питання в центрі і на місцях опинилися у сфері діяльності тисяч радянських функціонерів, котрі фактично перетворювалися на представників органів влади. А зростання радянської опіки зумовлювало, відповідно, несамостійність афганської влади [Акимбеков 2015, 329].

Радянські радники перенесли до Афганістану притаманний Союзу стиль роботи. Про радянського посла Ф. А. Табєєва писали, що той привніс у ДРА непрофесійний, силовий, командний стиль роботи [Меримский 1995, 91], що він продовжував відчувати

себе радше секретарем обкому, аніж послом [Меримский 1993, 35]. Такий же стиль і такі ж методи, притаманні радянській номенклатурній моделі, були панівними в арсеналі чи не кожного радника. «Ми чогось та навчали афганців, сумнівів немає. Проте переважно ми ними розпоряджалися і командували ними, “прив’язували” до своїх операцій, нав’язували їм свої рішення, водночас голосно кричали про слабку боєздатність союзника... Ми не допомагали і не радили, а командували, переносили свої порядки – звернення на “ти”, стукання кулаком по столу, лайку – в інтернаціональну сферу, намагалися обтесати афганців на кшталт наших рекрутів», – зазначав Л. Шебаршин [Шебаршин 1992, 192]. Тут розвідник був доволі емоційним, проте подібних оцінок можна знайти чимало і в інших авторів. Зверхність, грубість, лайки й погрози на адресу своїх підлеглих були звичними в роботі радників.

Результати такої політики не забарилися. Державно-партійні органи Афганістану сліпо копіювали свої радянські відповідники: НДПА – КПРС, ДОМА – ВЛКСМ, ХАД – КДБ. Народно-демократична партія Афганістану на всіх майданчиках позиціонувала себе як “пролетарська” партія, а щодо її керівників закріпилося нетипове для Сходу звернення “товариш”. За радянським зразком була вибудована система правоохоронних органів та органів держбезпеки. 12 січня 1980 р. було створено Головне управління Служби державної інформації (СДІ, аббревіатура з дарі – ХАД), яку 1983 р. трансформували на Міністерство державної безпеки, структура якого копіювала КДБ. Кадри для афганських спецслужб готували у відкритій у 1980 р. в Ташкенті філії навчального центру Інституту КДБ СРСР, а також на Вищих курсах КДБ теж у Ташкенті [Веденєєв 2008, 168–174]. Так само під радянським впливом будувалися афганські органи правопорядку. Створене в серпні 1978 р. Міністерство внутрішніх справ, або Царандой (з пушту “захисник”), від самого початку орієнтувалося на свій радянський відповідник. На початку 1980 р. до Кабула прибула велика група радянських фахівців по лінії МВС, переважно криміналістів, для надання практичної допомоги в організації діяльності афганської міліції [Скрынников 2005, 121]. Структура Царандоя, принципи діяльності були скопійовані з радянської міліції, так само як забезпечення усім необхідним йшло з Москви.

За радянським зразком була вибудована система пропаганди. Окрім центрального друкованого органу ЦК НДПА “Хакікате інкулабе саур” (“Правда квітневої революції”), перший номер якої вийшов 3 вересня 1980 р., приблизно в цей же час значним тиражем став виходити друкований орган ДОМА газета “Дерафше джаванан” (“Прапор молоді”) [Коргун 1983, 233]. З-посеред інших видань (у середині 1980-х років у ДРА друкувалися 36 газет і 48 журналів) варті згадки друкований орган Революційної ради і Ради міністрів ДРА “Хівад” (“Батьківщина”), Національного об’єднаного фронту “Аніс” (“Друг”), Центрального комітету профспілок “Кар” (“Праця”), газета “Дегхан” (“Селянин”) [Кирпенко 1983, 76–77], друкований орган військового міністерства “Хікікате сарбаз” (“Солдатська правда”), а також англомовна “Кабул нью таймс” [Мокроусов 1981, 47].

Більшість міжнародних новин потрапляли до афганських ЗМІ через ТАРС, а 60 % потужностей радіостанції “Радіо Кабул” забезпечували радянські ретранслятори [Hammond 1984, 153]. Афганське інформаційне агентство “Бахтар”, що мало відділення в усіх провінціях, працювало з використанням радянської апаратури та інформаційного ресурсу ТАРС. Із серпня 1978 р. в ДРА розпочалися регулярні щоденні телетрансляції. У країні тоді було менш ніж 80 телеприймачів, а радіус мовлення кабульського телецентру становив 60–80 м. У 1980 р. СРСР надав ДРА пересувну станцію “Марс”, що уможливило трансляцію на територію країни радянських телепрограм. Пізніше було надано станцію “Лотос” [Мокроусов 1981, 55–53].

У країні з’явилися піонерські табори і колгоспи, буденністю стали суботники і недільники, практика організації яких зародилася одразу після “Саурської революції”.

Як видно, у 1980–1988 рр. Демократична Республіка Афганістан лише формально була суверенною державою. Країна перебувала під зовнішнім управлінням, яке Кремль здійснював через розгалужений апарат військових і цивільних радників, що спиралися на 100-тисячний радянський військовий контингент. Саме радянські війська та радники стали вирішальним фактором утримання режиму НДПА при владі в умовах безперервної громадянської війни. Ця влада поширювалася лише на ті території Афганістану, які контролювали радянські війська. У таких

умовах Радянський Союз реалізовував у ДРА політику “соціалістичної орієнтації”, яка була вже апробована в багатьох державах “третього світу”. Її метою проголошувався “стрибок через формацію” – форсований перехід відсталих суспільств від “феодалізму до соціалізму, минаючи капіталізм” за підтримки країн “реального соціалізму”. На практиці такий курс зводився до реалізації таких принципів: 1) зосередження влади в руках революційно-демократичної (“авангардної”) партії, яка поступово еволюціонувала до “марксистсько-ленінської”; 2) планове керівництво централізованою усупільненою економікою при співіснуванні державного, кооперативного та дрібного приватного секторів економіки; 3) створення важкої промисловості як основи економічної незалежності; 4) мобілізація мас як фактор економічного зростання; 5) планування і контроль за зовнішньою торгівлею, яка для держави мала бути джерелом накопичення ресурсів на цілі форсованого промислового розвитку; 6) вирішальна роль держави у творенні соціальної сфери: безкоштовна або доступна для населення система охорони здоров’я, освіти тощо; 7) формування соціальної бази для подальшого будівництва соціалізму.

Особливістю реалізації такої політики в ДРА було те, що вона здійснювалася в умовах громадянської війни і постійної присутності там радянських військ, а запроваджені соціалістичні реформи охоплювали лише ті райони країни, які контролювали радянські війська. Внаслідок форсованих реформ за радянським зразком в Афганістані було вибудовано однопартійну політичну систему, реорганізовано систему державного управління, органів державної безпеки та охорони правопорядку. Економічна політика зводилася до побудови у відсталій азійській країні планової економіки з переважанням держсектору. Його локомотивами мали стати підприємства важкої та орієнтованої на експорт видобувної промисловості, а також державні господарства в аграрному секторі. Попри фінансове та матеріально-технічне сприяння з боку Радянського Союзу, афганська економіка була нездатна забезпечити потреби країни, тому режим НДПА до кінця свого існування залежав від радянської допомоги. Значні зусилля були спрямовані на зміни в культурно-ідеологічній та освітній сферах. У країні суттєво зросла кількість навчальних закладів різних

рівнів та типів, постійно зростало число афганців, які здобували освіту в СРСР. Наслідком стало формування впливового прошарку нової афганської молодшої інтелігенції, орієнтованої на марксистську НДПА та СРСР і прихильної до спроб соціалістичної модернізації Афганістану. Також наслідками такої політики СРСР щодо ДРА стали подальший розкол афганського суспільства, радикалізація опозиційних партій та рухів у самому Афганістані та в екзилі, зростання підтримки їх ідеологічними опонентами Москви і подальша ескалація афганської кризи.

Отже, політика СРСР в Афганістані після воєнної інтервенції 27 грудня 1979 р., яка була актом агресії проти суверенної держави, має бути визначена як “окупація”. Головними інструментами окупаційної політики були сотисячний Обмежений контингент радянських військ та армія радників, які фактично здійснювали керівництво державою. Упродовж 1980–1989 рр. внутрішня і зовнішня політика афганського керівництва визначалася Кремлем, який відверто втручався у внутрішні та зовнішні справи ДРА. Остання була повністю залежна від Радянського Союзу і могла існувати лише в умовах радянського військово-політичного протекторату. Військова окупація була головним механізмом форсованої модернізації Афганістану в рамках політики “соціалістичної орієнтації”, яка здійснювалася лише на частині території, окупованій та контрольованій радянськими військами.

ЛІТЕРАТУРА

Аблазов В. И., Аблазов И. В., Аблазов К. В. Афганская арена. Дипломаты и полководцы. Киев, 2012.

Акимбеков С. М. История Афганистана. Астана – Алматы, 2015.

Архивы Кремля и Старой площади. Документы по “делу КПСС”. Аннотированный справочник документов, представленных в Конституционный суд Российской Федерации по “делу КПСС”. Новосибирск, 1995.

Бабаходжаев М. А. НДПА – крупнейшая и самая влиятельная сила афганского общества // Республика Афганистан: опыт и тенденции развития. Ташкент, 1990.

Боровой Я. От “Альфы” до Омара // Новое время, 1999, № 51.

Брутенц К. Н. Несбывшееся. Нравнодушные заметки о перестройке. Москва, 2005.

В Политбюро ЦК КПСС... По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Георгия Шахназарова (1985–1991). Москва, 2008.

Веденєєв Д. Задзеркалля історії: Нариси минулого спеціальних служб. Київ, 2008.

Военный энциклопедический словарь. Москва, 2001. Т. 1.

Волков А. 40-я армия: история создания, состав, изменение структуры // Комментар, 2003. № 1 (5) URL: <http://www.rsva-ural.ru/library/mbook.php?id=63%208> (дата звернення: 18.03.2021).

Гай Д., Снегирев В. Вторжение. Неизвестные страницы необъявленной войны. Москва, 1991.

Гончарук Г. И. Афганистан, прости. Исследование пережитого. Москва – Одесса, 1992.

Двугрошев Ю. И. Воспоминания первого коменданта Кабула. Заокский, 2005.

Жаров О. Слепцы, навязывавшие себя в поводыри // Азия и Африка сегодня, 1992, № 12.

Иванов Н. Операцию “Шторм” начать раньше. Москва, 2008.

Кирпенко П. Ф. Новые пути Афганистана. Киев, 1983.

Кирпиченко В. Разведка: лица и личности. Москва, 1998.

Ковальков О. Л. Інститут радянських радників у Демократичній республіці Афганістан // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. Т. 25. № 1. Дніпро, 2017.

Ковальков О. Л. Повстання “Аллах Акбар!”. Кабул, лютий 1980 р. // Наукові записки. Серія: Історичні науки. Вип. 23. Кропивницький, 2018.

Коргун В. Г. Народно-демократическая партия Афганистана в борьбе за социальное освобождение трудящихся // Партии и революционный процесс в странах Азии и Африки: Сборник статей. Москва, 1983.

Коргун В. Г. Бабрак Кармаль // Азия и Африка сегодня, 1998, № 6.

Костыря А. А. О параметрах и определении афганской эпопеи 1979–1989 годов // Все об Афганистане. 16. 07. 2008. URL: <http://afghanistan.ru/doc/12561.html> (дата звернення: 18.03.2021).

Костыря А. А. Историография, источниковедение, библиография спецоперации СССР в Афганистане (1979–1989 гг.). Донецк, 2009.

Крахмалов С. П. Записки военного атташе. Иран – Египет – Иран – Афганистан. Москва, 2000.

Ляховский А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995.

Майоров А. Правда об афганской войне: Свидетельство главного военного советника. Москва, 1996.

Меримский В. А. Кабул – Москва: война по заказу. Продолжение // Военно-исторический журнал, 1993, № 11.

Меримский В. А. Война в Афганистане: записки участника // Новая и новейшая история, 1995, № 3.

Мокроусов Б. И. 120 дней в Кабуле. Москва, 1981.

Об увеличении численности Вооруженных Сил СССР. Решение Политбюро ЦК № П177/239 от 02.01.80 // **Советский архив, собран Владимиром Буковским. 9.2. Афганистан.** URL: <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/afgh/177-80-2.pdf> (дата звернения: 18.03.2021).

О дальнейших мероприятиях по обеспечению государственных интересов СССР в связи с событиями в Афганистане. Решение Политбюро ЦК КПСС № П181/34 от 28.01.80 // **Советский архив, собран Владимиром Буковским. 9.2. Афганистан.** URL: <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/afgh/181-80-9.pdf> (дата звернения: 18.03.2021).

О порядке направления военнослужащих, рабочих и служащих в советские войска, временно находящиеся на территории Афганистана. Решение Политбюро ЦК КПСС № П180/64 от 23.01.80 // **Советский архив, собран Владимиром Буковским. 9.2. Афганистан.** URL: <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/afgh/r180-80.pdf> (дата звернения: 18.03.2021).

Олимов М. Из записок переводчика // Восток, 1991, № 3.

Он был заложником Кремля. Бабрак Кармаль рассказывает // **Труд, 1991, 24 октября.**

О проведении переговоров о заключении Договора между Правительством СССР и Правительством ДРА об условиях временного пребывания советских войск на территории ДРА. Решение Политбюро ЦК КПСС № П181/2 от 25.01.80 // **Советский архив, собран Владимиром Буковским. 9.2. Афганистан.** URL:

<http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/afgh/p181-80.pdf> (дата звернення: 18.03.2021).

Письмо главного редактора “Правды” В. Афанасьева в ЦК КПСС о записке И. Щедрова о положении в Афганистане с приложением докладной записки, 12 ноября 1981 г. // **Архив Национальной безопасности Университета Дж. Вашингтона. Афганистан**. URL: https://nsarchive2.gwu.edu/rus/text_files/Afganistan/November%2012,%201981.pdf (дата звернення: 18.03.2021).

Пластун В. Горький урок // **Азия и Африка сегодня**, 1993, № 1.

Пядышев Р. Наджибулла, президент Афганистана: Интервью // **Международная жизнь**, 1990, № 1.

Рубцов Ю. В. Советский Союз в необъявленной войне в Афганистане (1979–1989 годы) // **Новая и новейшая история**, 2009, № 1.

Секретные документы из особых папок. Афганистан: Политический архив XX века // **Вопросы истории**, 1993, № 3.

Скрынников М. Ф. Спецназ ВДВ. Диверсионно-разведывательные операции в Афгане. Москва, 2005.

Слинкин М. Ф. Афганистан, год 1980: становление режима Б. Кармаля // **Востоковедный сборник**. Вып. II, Симферополь, 1998.

Слинкин М. Ф. Как снимали Бабрака Кармаля: свидетельство очевидца // **Азия и Африка сегодня**, 2000. № 7.

Слинкин М. Ф. Афганистан. Страницы истории (80–90-е гг. XX века) // **Культура народов Причерноморья**, № 141. Симферополь, 2003.

Степанищев А. Т., Филипповых Д. Н. Словарь-справочник по военно-исторической терминологии. Москва, 2014.

Теплинский Л. Б. История советско-афганских отношений. 1919–1987. Москва, 1988.

Топорков В. М. Афганистан: советский фактор в истоках кризиса. Чебоксары, 2014а.

Топорков В. М. Категория военное присутствие и ее применение к периоду пребывания советских войск в Афганистане (1979–1989) // **Ученые записки Казанского университета: Гуманитарные науки**. Т. 156, кн. 4. Казань, 2014б.

Фейфер Г. Большая игра: Война СССР в Афганистане. Москва, 2013.

Христофоров В. С. Трудный путь к Женевским соглашениям 1988 года по Афганистану // **Новая и новейшая история**, 2008, № 5.

Христофоров В. С. **Афганистан: военно-политическое присутствие СССР. 1979–1989 гг.** Москва, 2016.

Цаголов К. М. Афганская проблема: экзамен совести // **Погружение в трясину: (Анатомия застоя)**. Москва, 1991.

Черняев А. С. **Моя жизнь и мое время.** Москва, 1995.

Шебаршин Л. В. **Рука Москвы: Записки начальника советской разведки.** Москва, 1992.

Amstutz J. B. **Afghanistan: The First Five Years of Soviet Occupation.** Washington, 1986.

Article in the National Intelligence Daily. Washington, January 31, 1980 // **Foreign Relations of the United States, 1977–1980. Volume XII. Afghanistan.** Washington, 2018. URL: <https://static.history.state.gov/frus/frus1977-80v12/pdf/frus1977-80v12.pdf>. (дата звернения: 18.03.2021).

Bradsher H. S. **Afghan Communism and Soviet Intervention.** Oxford, 2002.

Briefing Memorandum From the Director of the Bureau of Intelligence and Research (Spiers) to Secretary of State Vance. Washington, April, 17, 1980 // **Foreign Relations of the United States, 1977–1980. Volume XII. Afghanistan.** Washington, 2018. URL: <https://static.history.state.gov/frus/frus1977-80v12/pdf/frus1977-80v12.pdf>. (дата звернения: 18.03.2021).

Giustozzi A. **War, Politics and Society in Afghanistan (1978–1992).** London, 2000.

Hammond T. T. **Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, the Soviet Invasion and the Consequences.** Colorado, 1984.

Memorandum From KGB Chief M. Chebrikov, Soviet Foreign Minister Eduard Shevarnadze, Defense Minister Sergei Sokolov and Central Committee International Relations Secretary Anatoly Dobrynin to CSPU Politburo. November 13, 1986 // **Wilson Center. Digital Archive. International History Declassified.** URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112470> (дата звернения: 18.03.2021).

Mitrochin V. **The KGB in Afghanistan. Russian Edition.** Washington, 2002.

Report of Military Leaders to D. F. Ustinov. May 10, 1981 // **Wilson Center. Digital Archive. International History Declassified.** URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/113138> (дата звернення: 18.03.2021).

Telegram From the Embassy in Afghanistan to the Department of States. Kabul, January 16, 1980 // **Foreign Relations of the United States, 1977–1980. Volume XII. Afghanistan.** Washington, 2018. URL: <https://static.history.state.gov/frus/frus1977-80v12/pdf/frus1977-80v12.pdf>. (дата звернення: 18.03.2021).

REFERENCES

Ablazov V. I., Ablazov I. V. and Ablazov K. V. (2012), *Afganskaja arena. Diplomaty i polkovodcy*, Kyiv. (In Russian).

Akimbekov S. M. (2015), *Istorija Afganistana*, IMEP pri Fonde Pervogo Prezidenta, Astana and Almaty. (In Russian).

Arhivy Kremlja i Staroj ploshhadi. Dokumenty po “delu KPSS”. Annotirovannyj spravocnik dokumentov, predstavlenykh v Konstitucionnyj sud Rossijskoj Federacii po “delu KPSS” (1995), Sibirskij hronograf, Novosibirsk. (In Russian).

Babahodzhaev M. A. (1990), “NDPA – krupnejshaja i samaja vliatel'naja sila afganskogo obshhestva”, in *Respublika Afganistan: opyt i tendencii razvitija*, Izdatel'stvo FAN Uzbekskoj SSR, Tashkent, pp. 5–19. (In Russian).

Borovoj Ja. (1995), “Ot “Al'fy” do Omara”, *Novoe vremja*, No. 51, pp. 26–8. (In Russian).

Brutenc K. N. (2005), *Nesbyvsheesja. Neravnodushnye zametki o perestrojke*, Mezhdunarodnye otnoshenija, Moscow. (In Russian).

V Politbjuro CK KPSS... Po zapisjam Anatolija Chernjaeva, Vadima Medvedeva, Georgija Shahnazarova (1985–1991) (2008), Gorbachev-Fond Moscow. (In Russian).

Viedienieiev D. (2008), *Zadzerkallia istorii: Narysy mynuloho spetsialnykh sluzhb*, “K.I.S.”, Kyiv. (In Ukrainian).

Voennyj enciklopedicheskij slovar' (2001), Bol'shaja Rossijskaja jenciklopedija, “RIPPOL KLASSIK”, Moscow, Vol. 1. (In Russian).

Volkov A. (2003), “40-ja armija: istorija sozdanija, sostav, izmenenie struktury”, *Kommentator*, No. 1 (5), available at: <http://www.rsva-ural.ru/library/mbook.php?id=63%208> (accessed 18.03.2021). (In Russian).

Gaj D. and Snegirev V. (1991), *Vtorzhenie. Neizvestnyye stranicy neobjavlennoj vojny*, SP IKPA, Moscow. (In Russian).

Goncharuk G. I. (1992), *Afganistan, prosti. Issledovanie perezhitogo*, Izdatel'stvo "Reklama" Akcionernogo obshchestva "Sojuzreklama", Odesskoe mezhoblastnoe reklamnoe agentstvo, Moscow and Odessa, (In Russian).

Dvugroshev Ju. I. (2005), *Vospominanija pervogo komendanta Kabula*, Istochnik zhizni, Zaokskij. (In Russian).

Zharov O. (1992), "Slepy, navjazyvavshie sebja v povodyri", in *Azija i Afrika segodnja*, No. 12, pp. 27–9. (In Russian).

Ivanov N. (2008), *Operaciju "Shtorm" nachat' ran'she*, Moscow. (In Russian).

Kirpenko P. F. (1983), *Novye puti Afganistana*, Politizdat Ukrainy, Kyiv. (In Russian).

Kirpichenko V. (1998), *Razvedka: lica i lichnosti*, Geya, Moscow. (In Russian).

Koval'kov O. L. (2017), "Instytutadianskykh radnykiv u Demokratychnii respubliki Afganistan", *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serija: Istorija ta arkeolohija*, Vol. 25, No. 1, pp. 139–48. (In Ukrainian).

Kovalkov O. L. (2018), "Povstannia "Allakh Akbar!". Kabul, liutyi 1980 r.", in *Naukovi zapysky. Serija: Istorychni nauky*, Vyp. 23, Kropyvnytskyi, pp. 190–200. (In Ukrainian).

Korgun V. G. (1983), "Narodno-demokraticeskaja partija Afganistana v bor'be za social'noe osvobozhdenie trudjashhihsja", in *Partii i revoljucionnyj process v stranah Azii i Afriki: Sbornik statej*, Izdatel'stvo "Nauka". Glavnaja redakcija vostochnoj literatury, Moscow, pp. 215–39. (In Russian).

Korgun V. G. (1998), "Babrak Karmal'", *Azija i Afrika segodnja*, No. 6, pp. 37–44. (In Russian).

Kostyrja A. A. (2008), "O parametroh i opredelenii afganskoj epopei 1979–1989 godov", in *Vse ob Afganistane*. 16. 07. 2008, available at: <http://afghanistan.ru/doc/12561.html> (accessed 18.11.2020). (In Russian).

Kostyrja A. A. (2009), *Istoriografija, istochnikovedenie, bibliografija specoperacii SSSR v Afganistane (1979–1989 gg.)*, OOO "YPP 'Promin'", Donetsk. (In Russian).

Krahmalov S. P. (2000), *Zapiski voennogo attashe. Iran – Egipet – Iran – Afganistan*, Izdatel'skij dom “Russkaja razvedka”, Moscow. (In Russian).

Ljahovskij A. (1995), *Tragedija i doblest' Afgana*, GPI “Iskona”, Moscow. (In Russian).

Majorov A. (1996), *Pravda ob afganskoj vojne: Svidetel'stvo glavnogo voennogo sovetnika*, Izdatel'stvo “Prava cheloveka”, Moscow. (In Russian).

Merimskij V. A. (1993), “Kabul – Moskva: vojna po zakazu. Prodolzhenie”, *Voенно-istoricheskij zhurnal*, No. 11, pp. 30–6. (In Russian).

Merimskij V. A. (1995), “Vojna v Afganistane: zapiski uchastnika”, *Novaja i novejšaja istorija*, No. 3, pp. 74–117. (In Russian).

Mokrousov B. I. (1981), *120 dnej v Kabule*, Izdatel'stvo “Pravda”, Moscow. (In Russian).

“Ob uvelichenii chislennosti Vooruzhennyh Sil SSSR. Reshenie Politbjuro CK CPSS №P177/239 ot 02.01.80”, in *Sovetskij arhiv, sobran Vladimirom Bukovskim. 9.2. Afganistan*, available at: <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/afgh/177-80-2.pdf> (accessed 18.03.2021). (In Russian).

“O dal'nejshih meroprijatijah po obespečeniju gosudarstvennyh interesov SSSR v svjazi s sobytijami v Afganistane. Reshenie Politbjuro CK CPSS № P181/34 ot 28.01.80”, in *Sovetskij arhiv, sobran Vladimirom Bukovskim. 9.2. Afganistan*, available at: <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/afgh/181-80-9.pdf> (accessed 18.03.2021). (In Russian).

“O porjadke napravlenija voennosluzhashhih, rabochih i sluzhashhih v sovetskie vojska, vremenno nahodjashhiesja na territorii Afganistana. Reshenie Politbjuro CK CPSS № P180/64 ot 23.01.80”, in *Sovetskij arhiv, sobran Vladimirom Bukovskim. 9.2. Afganistan*, available at: <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/afgh/p180-80.pdf> (accessed 18.03.2021). (In Russian).

Olimov M. (1991), “Iz zapisok perevodchika”, *Vostok*, No. 3, pp. 58–70. (In Russian).

“On byl zalozhnikom Kremlja. Babrak Karmal' rasskazyvaet” (1991), *Trud*, 24 oktjabrja, p. 1, 5. (In Russian).

“O provedenii peregovorov o zaključenii Dogovora mezhdju Pravitel'stvom SSSR i Pravitel'stvom DRA ob uslovijah vremennogo

prebyvanija sovjetskih vojsk na territorii DRA. Reshenie Politbjuro CK CPSS № P181/2 ot 25.01.80”, in *Sovetskij arhiv, sobran Vladimirom Bukovskim. 9.2. Afganistan*, available at: <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/afgh/p181-80.pdf> (accessed 18.03.2021). (In Russian).

“Pis’mo glavnogo redaktora “Pravdy” V. Afanas’eva v CK KPSS o zapiske I. Shhedrova o polozenii v Afganistane s prilozheniem dokladnoj zapiski, 12 nojabrja 1981 g.”, in *Arhiv Nacional’noj bezopasnosti Universiteta Dzh. Vashingtona. Afganistan*, available at: https://nsarchive2.gwu.edu/rus/text_files/Afganistan/November%2012,%201981.pdf (accessed 18.03.2021). (In Russian).

Plastun V. (1993), “Gor’kij urok”, *Azija i Afrika segodnja*, No. 1, pp. 7–10. (In Russian).

Pjadyshev R. (1990), “Nadzhibulla, prezident Afganistana: Interv’ju”, *Mezhdunarodnaja zhizn’*, No. 1, pp. 19–28. (In Russian).

Rubcov Ju. V. (2009), *Sovetskij Sojuz v neobjavlennoj vojne v Afganistane (1979–1989 gody)*, *Novaja i novejšaja istorija*, No. 1, pp. 48–71. (In Russian).

“Sekretnye dokumenty iz osobyh papok. Afganistan: Politicheskij arhiv XX veka” (1993), *Voprosy istorii*, No. 3, pp. 3–33. (In Russian).

Skrynnikov M. F. (2005), *Specnaz VDV. Diversionno-razvedyvatel’nye operacii v Afgane*, Jauza, Eksmo, Moscow. (In Russian).

Slinkin M. F. (1998), “Afganistan, god 1980: stanovlenie rezhima B. Karmalja”, in *Vostokovednyj sbornik*, Vyp. II, Simferopol’, pp. 17–60. (In Russian).

Slinkin M. F. (2000), “Kak snimali Babraka Karmalja: svidetel’svo ochevidca”, *Azija i Afrika segodnja*, No. 7. pp. 44–9. (In Russian).

Slinkin M. F. (2003), “Afganistan. Stranicy istorii (80–90-e gg. XX veka)”, *Kul’tura narodov Prichernomor’ja*, No. 141, Simferopol’, p. 279. (In Russian).

Stepanishhev A. T. and Filippovyh D. N. (2014), *Slovar’-spravochnik po voenno-istoricheskoj terminologii*, Gumanit. izd. centr VLADOS, Moscow. (In Russian).

Teplinskij L. B. (1988), *Istorija sovjetsko-afganskikh otnoshenij, 1919–1987*, Mysl’, Moscow. (In Russian).

Toporkov V. M. (2014a), *Afganistan: sovjetskij faktor v istokah krizisa*, CNS “Interaktiv pljus”, Cheboksary. (In Russian).

Toporkov V. M. (2014b), “Kategorija voennoe prisutstvie i ee primenenie k periodu prebyvanija sovetskih vojsk v Afganistane (1979–1989)”, in *Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta: Gumanitarnye nauki*, Vol. 156, kn. 4, Kazan’, pp. 217–22. (In Russian).

Fejfer G. (2013), *Bol’shaja igra: Vojna SSSR v Afganistane*, Eksmo, Moscow. (In Russian).

Hristoforov V. S. (2008), “Trudnyj put’ k Zhenevskim soglashenijam 1988 goda po Afganistanu”, *Novaja i novejšaja istorija*, No. 5, pp. 23–48. (In Russian).

Hristoforov V. S. (2016), *Afganistan: voenno-politicheskoe prisutstvie SSSR. 1979–1989 gg.*, IRI RAN, Moscow. (In Russian).

Tzagolov K. M. (1991), “Afganskaja problema: ekzamen sovesti”, in *Pogruzhenie v trjasinu: (Anatomija zastoja)*, Progress, Moscow, pp. 209–31. (In Russian).

Chernjaev A. S. (1995), *Moja zhizn’ i moe vremja*, Mezhdunarodnye otnoshenija, Moscow. (In Russian).

Shebarshin L. V. (1992), *Ruka Moskvy: Zapiski nachal’nika sovetskoj razvedki*, Centr-100, Moscow. (In Russian).

Amstutz J. B. (1986), *Afghanistan: The First Five Years of Soviet Occupation*, National Defense University, Washington.

“Article in the National Intelligence Daily, Washington, January 31, 1980”, in *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, (2018), Vol. XII, Afghanistan, United States Government Publishing Office, Washington, available at: <https://static.history.state.gov/frus/frus1977-80v12/pdf/frus1977-80v12.pdf>, pp. 530–32 (accessed 18.03.2021).

Bradsher H. S. (2002), *Afghan Communism and Soviet Intervention*, Oxford University Press, Oxford.

“Briefing Memorandum From the Director of the Bureau of Intelligence and Research (Spiers) to Secretary of State Vance, Washington, April, 17, 1980”, in *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, (2018), Vol. XII, Afghanistan, United States Government Publishing Office, Washington, available at: <https://static.history.state.gov/frus/frus1977-80v12/pdf/frus1977-80v12.pdf>, pp. 689–92 (accessed 18.03.2021).

Giustozzi A. (2000), *War, Politics and Society in Afghanistan (1978–1992)*, C. Hurst & Co, London.

Hammond T. T. (1984), *Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, the Soviet Invasion and the Consequences*, Westview Press, Inc, Colorado.

“Memorandum From KGB Chief M. Chebrikov, Soviet Foreign Minister Eduard Shevarnadze, Defense Minister Sergei Sokolov and Central Committee International Relations Secretary Anatoly Dobrynin to CPSU Politburo. November 13, 1986”, in *Wilson Center. Digital Archive. International History Declassified*, available at: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112470> (accessed 18.03.2021). (In Russian).

Mitrochin V. (2002), *The KGB in Afghanistan. Russian Edition*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington. (In Russian).

“Report of Military Leaders to D. F. Ustinov. May 10, 1981”, in *Wilson Center. Digital Archive. International History Declassified*, available at: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/113138> (accessed 18.03.2021). (In Russian).

“Telegram from the Embassy in Afghanistan to the Department of States. Kabul, January 16, 1980”, in *Foreign Relations of the United States, 1977–1980*, (2018), Vol. XII, Afghanistan, United States Government Publishing Office, Washington, available at: <https://static.history.state.gov/frus/frus1977-80v12/pdf/frus1977-80v12.pdf>, pp. 483–5 (accessed 18.03.2021). (In English).

О. Л. Ковальков

**Політика СРСР в Афганістані (1980–1989 рр.):
військово-політичний та ідеологічний аспекти**

У статті здійснено спробу перегляду й уточнення панівних у радянській та пострадянській історіографії підходів щодо визначення політики СРСР в Афганістані в 1979–1989 рр. Обґрунтовано некоректність уживання термінів “введення військ” і “військова присутність” щодо афганської політики СРСР. Доведено, що в грудні 1979 р. відбулася воєнна інтервенція Радянського Союзу в Афганістан, результатом якої стали насильницька зміна афганського керівництва і початок військової окупації країни. Змістом радянської політики стала форсована соціалістична модернізація Афганістану. На відміну від решти країн “третього світу”, у яких СРСР реалізував таку політику в межах політики “соціалістичної орієнтації”, в Афганістані вона здійснювалася в

умовах присутності там 100-тисячного радянського військового контингенту. Радянські війська не лише взяли на себе головний тягар бойових дій проти афганської опозиції в громадянській війні, а й були єдиним гарантом утримання при владі непопулярного серед афганців режиму Народно-демократичної партії Афганістану. Афганське керівництво було повністю залежним від СРСР у внутрішній і зовнішній політиці. Головним знаряддям соціалістичної модернізації Афганістану став апарат військових і цивільних радників, чисельність яких у середині 1980-х сягнула майже 10 тис. осіб. Вони перебирали на себе управлінські функції в центрі і на місцях, керували діяльністю афганської армії, спеціальних служб та сил правопорядку, визначали усі напрямки внутрішньої і зовнішньої політики. Їхніми зусиллями в Афганістан переносився радянський досвід партійного і державного будівництва, системи пропаганди та ідеології. Такою ж була і соціально-економічна політика, результатом якої стало нав'язування Афганістану планової економіки з переважанням державного сектору. Залежність ДРА від економічної і фінансової допомоги з боку СРСР у ці роки зростала. Важливим засобом соціалістичної трансформації Афганістану і виховання прорадянської молоді була реорганізована система освіти. У ній головна увага приділялася ідеологічному вихованню в ідеалах “квітневої революції” та марксистсько-ленінського вчення. Як наслідок, військова окупація країни, диктат радянських радників зумовили несаможиттєвість та підлеглисть афганського політичного і державного керівництва. Це посилювало антиурядові та антирадянські настрої афганців, чим сповна скористалися афганська опозиція і країни, які її підтримували.

Ключові слова: СРСР, Демократична Республіка Афганістан, Обмежений контингент радянських військ, інтервенція, окупація, радники

Стаття надійшла до редакції 25.11.2020